

A BÜKKI-KULTÚRA NÉVADÓJA: BELLA LAJOS

(Pozsony, 1850. december 29. — Sződliget, 1937. július 8.)

Ez az igénytelen visszaemlékezés nem akar sem új problémákat felvetni, sem régi vitákba bekapcsolódni. Mindaddig, amíg a Bükk-kultúra elterjedési területének minden hitelesen előkerült emlékének leletkörülményeit, régeltani helyzetét pontosan nem ismerjük, állíthatunk fel elméleteket a kultúra eredetéről, kereshetjük azoknak tipológiailag többé-kevésbé helytálló bizonyítékát, de a végső szót csak a szerencsés körülmények között elvégzett rendszeres ásatás — lehetőleg teljes terep és néhány temető feltárása — mondhatja ki.

Nem kíván bibliográfiát sem adni, hiszen Tompa Ferenc alapvető könyvében[1] az addig ismert lelőhelyek irodalmának rövid ismertetéséhez mindenki hozzájuthat. Nagy haszonnal forgathatja e tekintetben Korek József és Patay Pál leletkataszteri munkáját[2], amely kereken 160 hazai lelőhelyet tart nyilván irodalmi, adattári és leltári adatokkal, részben ásatási jelentésekkel együtt.

Hiányoznak azonban azok az adatok, amelyek az ország határain kívül, elsősorban Szlovákia és Kárpát-Ukrajna területéről, sőt távolabb eső vidékekről előkerült leletek pontos leletkörülményeiről, de legalább a kultúra elterjedéséről adnának felvilágosítást. Sok adatunk van ugyan kisebb-nagyobb közleményekben innen is, de van még tennivaló bőven; nem is a könnyebb rész.

A kutatás történetéből Márton Lajos két közleménye érdekel itt bennünket. Az egyikben elsőként állapítja meg, hogy az Aggteleki-barlang legsalsó rétegében a szalagdiszes edények új csoportját találta meg[3], a másikban e csoport addig ismert lelőhelyeit is felsorolja[4]. Bár a két közlemény valósággal kínálta az alkalmat, még nem tartotta időszerűnek levonni azt a következtetést, amelyet Bella Lajos most ötven éve, a Herman Ottó-barlang paleolitikumnál fiatalabb rétegeinek leletanyagával foglalkozva megállapított.

„Magyarországnak az a vidéke — írja[5] —, amelyet a Bodrog és Sajó határol, egy külön tartományt jelez a neolith korban, amelynek lakossága az agyagművesség nagy mestere volt. Kár, hogy nyugati határát még nem tudták megállapítani. (Alig pár évvel később már a Bodrog és Garam közti terület jelöli meg, amelyben leggazdagabb a Hernád völgye [6]. Ős, eredeti művészete ez a Bükk-hegység neolithkori lakosságának.” Ötven évvel ezelőtt előre vetett árnyéka ez a megállapítás a későbbben[7] általa felismert — és azóta itthon és a külföldön is általánosan elismert — akkor még „Bükk-fokozat”-nak nevezett műveltség pontos körülírásának.

A „Bükk-kultúra” elnevezés — a jelentősen kiterjedt különállás biztos felismerése után — valóban Bella Lajostól származik, aki a bodrogkeresztúri temető ásatási beszámolójának magyar szövegében [8], ha „kelleténél rövidebben” is, foglalkozik a legmélyebben talált neolitikus emlékekkel; az erősen rö-

vidített német kivonatban már a következőket írja: „Die erste und längste gehört dem Neolithikum, und zwar der durch Verfasser „Bücker-Kultur“ genannten Periode an.” [9]

Az elnevezés hol kultúra, hol típus, hol keramika néven általánosan elterjedt és problémáival, kiterjedésével, tipológiájával többen is foglalkoztak. Legyen elég itt néhány angol, csehszlovák, jugoszláv, német és osztrák kutató összefoglaló munkájára hivatkozni, a felsorolás teljességének igénye nélkül [10].

Bella Lajost a Bükki-Kultúra elnevezésén kívül, őskőkor kutatásairól szóló összefoglaló beszámolóit [11], a Herman Ottó barlangban Kadič Ottokárral együtt végzett ásatásai [12], majd a Barlangkutató Szakosztály alelnöki (1913), később elnöki [13] tisztsége (1917) kapcsolják össze a Miskolc környéki régészeti ásatásokkal és a magyar barlangkutatással általában.

Ezekből a munkákból mind a Dunántúlon [14], mind az ország déli részén [15] kivette a maga részét, annak ellenére, hogy mint maga mondta: „a korral fogy a vállalkozás szelleme” [16], és soha nem feledkezett meg arról, hogy a barlangi ásatónak, a jóval fiatalabb régészeti korok emlékeit sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Ámbár sokirányú régészeti tevékenysége, múzeumi munkája egyik nyugati művelődési központunkban, Sopronban, majd már nyugalmazott főreáliskolai igazgató korában, a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályában zajlott le, mégis időszerűnek tartjuk, hogy *Miskolc környéki munkája kezdetének 50. és 87 éves korában bekövetkezett halálának 30. évfordulójára emlékezve*, a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében méltassuk azt a munkát, amelyről szokás lelkicsinyléssel is beszélni, de ha korának munkakörülményeit és lehetőségeit figyelembe vesszük, a tárgyilagos értékelés után ki kell csendülni az őt megillető elismerő hangnak is.

Az emlékezés — akarva, nem akarva — az örökre elment múlt idézése —, amelyben nálunk is akadnak olyan emberek, akiknek példájából tanulni lehet, s akiknek felismert hibái is tanítanak, amikor megmutatják, mi az, amit másként kell csinálnunk, ha azt az ügyet, amelyet eredményesen, tudásuk legjavával szolgáltak, mi jobban akarjuk szolgálni és az előnyösen változott viszonyok mellett lényegesen könnyebb jobban szolgálni.

Bella Lajosról, aki 116 évvel ezelőtt született, 90 esztendővel ezelőtt már benne élt a kulturált magyar vidék közéletében [17], 56 évvel ezelőtt — egy eredményesen befejezett tanári, igazgatói pálya után — több mint harmadfél évtizedig hasznosítja magát — a Magyar Nemzeti Múzeumban, elmondhatjuk, hogy végigélte kedvelt tudományának, az ősrégészetnek legalább három irányát. Láta a régít le hanyatlani, emberül dolgozott az újban, s megértéssel szemlélte az akkor legújabbat, de csak addig, amíg annak a gyakorlatban is kipróbált módszerével [18] teljes meggyőződéssel követett saját irányát tudta szolgálni. Láta fejlődni a magyar múzeumokat, s kis vidéki múzeumok lomtáraitól a Nemzeti Múzeumnak — a másodiktól kezdve — valamennyi felállításán keresztül, a nagyszabású és kora színvonalán álló — már nem szemléltető raktárt jelentő — utolsóelőttinek előkészületeiig [19].

Nem eshetik itt most arról szó, mit jelentett éppen ez a 116 esztendő annak az emberiségnek a történetében, amelynek őskorát Bella Lajos olyan nagy

érdeklődéssel kutatta. Ebből a munkából még hét évvel élete vége előtt is olyan nagy szeretettel vette ki a maga részét [20].

Nem szólhatunk itt arról a vidéki város követelte széles körű társadalmi és kulturális tevékenységről sem, amelyre tanári és múzeumi elfoglaltsága mellett még mindig jutott ideje, úgy mint tanár és tanító társai arra való részének, akik vele együtt állottak a vidéken a magyar múzeumügy szolgálatában országshoz.

Ha egymás nélkül el sem képzelhető múzeumi és tudományos működését meg akarjuk ismerni, meg kell néznünk azt a munkát, amelyet a soproni múzeumban és — miután felismerték a benne rejlő értékeket — onnan az ország múzeumi szakembereinek nevelésével végzett.

Mindkét irányú indulását figyelemmel kísérendő, tudnunk kell, hogy tanári diplomával a zsebében éppen abban az évben [21] került előbb a pozsonyi, majd pár hónap múlva a soproni reáliskola történelem tanári székébe, amelyben a Rómer, Pulszky és Hampel nagyarányú szervező munkájának eredményeként összeült Budapesten a VIII. nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszus; olyan évben, amely nemcsak az addig elvégzett munka bemutatását és a külföldi tudósok elismerését jelentette, hanem még céltudatosabb kiindulást az újabb munkára.

Abban az időben indul el pályáján, amikor az ország területén Pozsonytól Kassáig, Máramarosszigetig vagy Nagyszebenig 17 kisebb-nagyobb múzeum volt, amelyek iskoláink gyűjteményeivel — köztük a XVII. sz. végén alapított kézdivásárhelyivel [22] és a XVIII. sz. végén keletkezett nagyenyedivel [23] — együtt segítették elő a kongresszussal kapcsolatban rendezett kiállítás [24] valóban nagy sikerét.

Ez a 17 múzeum, és az utánuk alakult többi is, egyformán kezdte, a közönség pillanatnyi fellángolását ügyesen kihasználó tanárok, tanítók, orvosok, papok lelkes, de igen sokszor kezdetleges munkájával, legtöbb esetben igen kevés hozzáértéssel.

Vessünk egy pillantást ezekbe a gyűjteményekbe, amelyek ma a kis magról terebélyes fává növekedve, lényegesen megváltozva, hazánkban kívül négy ország népműveléséből veszik ki köteles részüket.

Az alapítás lelkes gondolata realizálva, csaknem egy félszázad után is — személyes tapasztalatból tudom — [25] igen sok, talán a legtöbb, helyen ezt a képet mutatja.

Mitte sapientem et dixeris ei nihil! Ezt lehetett volna mottóként felírni afőlé az ajtó fölé, amely abba a helyiségbe vezetett, amely a régiségek és egyéb múzeumi tárgyak iránt érdeklődő tanítót vagy tanárt — ritkábban más foglalkozású férfiút — várta, hogy elkezdje azt a munkát, amelynek végeredményeként valóban múzeumnak kellett születnie. Talált a kiállítási teremül szolgáló helyiségben asztalokon [26], ritkábban szekrényekben heverő tárgyakat, amelyekhez hasonlót talán sohasem látott. Volt ezek között olyan is, amelyre ráragasztva vagy zsineggel rákötözve számok is voltak, ha ugyan nem lepergve feküdtek szerteszét. Ezek a számok vezettek a titkok megfejtéséhez, ha a szerencse kedvezett és a lajstromok is előkerültek. És ha előkerültek, igen sokszor nem kis fejtörést okoztak annak a munkakedvvel teli fiatalembernek, aki díjazás nélkül, vagy nagyon szerény díjazással vállalta, hogy nem retten visz-

sza a kezdet nehézségeitől s addig is, míg új helyiségeket és szekrényeket kap, nekilát a leltár és a tárgyak egyeztetéséhez.

A most 100 éve megjelent Römer—Henszlmann: Műrégészeti Kalauz [27] és a Hampel Józsefnek, csak kezdőbetűivel jelzett, első közleménye [28] nyújtott ugyan valamelyes tájékoztatást a tárgyak koráról és a múzeum, már akkor felismert, oktató-nevelő feladatáról, de ez aligha volt elég a nagyobb múzeumot talán sohasem látott, tájékozatlan, kezdő ember részére.

A mai nyíregyházi múzeum első rendezése után Hampel [29] útmutatása már lényegesen többet jelentett, mert elsősorban gyakorlati célt szolgált, nem feledkezve meg a tudomány akkori követelményeiről sem.

A kezdő ember csaknem teljesen magára volt utalva annak ellenére, hogy a Nemzeti Múzeum szakemberei készségesen látták volna el tanácsokkal, ha gyakrabban érintkezhetett volna velük. De hol voltak még akkor — és jóval később is — az ún. kiküldetési díjak.

Ezzel magyarázható, hogy a kongresszus előtt és közvetlenül utána keletkezett múzeumokban annyi az egyéni — sokszor mosolyra késztető — a természetes helyi színezeten túlmenően is.

De vessünk egy futó pillantást abba a leltárba is, amelyet a fiatal múzeumőrnek egyeztetnie kellett az előtte fekvő tárgyakkal, ha egyáltalán lehetséges volt.

Ne keressük itt, melyik múzeum leltáráról van szó. Lehetett az Alföldön, lehetett a Felvidéken vagy Erdélyben, de akár Pesten is, egészen mindegy.

Az egyikben „régészeti és műtárgyak közt — csak szemelvényeket idézek ugyanarról a lapról — önműködő gyűjtőfa tartó; fecskendő horganyból, orvosi; mexikói füles; prehistorikus és középkori obsidian kő; süteményt kimetsző csillag-alak bádogból” van a lajstromban és hogy a tárgy származása is kitűnjék és a leltár értékelve is legyen, hol Kubinyi Ferenc 102 mindeféle becses tárgyával, hol Stieber János egy kőkorszakbeli baltaélével, értékelés nélkül, hol P. Elemér több régi, de ócska vastárgyával találkozunk, amely — a feljegyzés szerint — különben lomtárba való [30].

De talán a sokszor kifogásolt leltárak közül mégis az a múzeum tett eleget a tárgy megnevezése, lelőhelye és megszerzőmódja nyilvántartása hármaskövetelményének, a legalaposabban, amely gondosan osztályozva az anyagot külön csoportokban régi tárgyakról, régi érmekekről és pénzekről, csonttárgyakról, kőtárgyakról, természetrajziakról, szabadkézmű tárgyakról, régi agyagtárgyakról, őskori magyar ereklyékről és sajtóművekről vezet nyilvántartást, számol be évi jelentésében és a kőtárgyak közt — szószerint idézem — ezeket írja: „T. Kovács Károly Úr: az 1881. évi május 21-én véletlenül kútba esett 72 éves Tornpichler Terézia hullájában orvosrendőri vizsgálat alkalmával talált 6 db epekövet adományozott.” [31] Talán elég is ennyi ezekből.

És ez ugyanabban az évben jelent meg nyomtatásban, amelyben Bella Lajos a soproni városi múzeum szolgálatába lépett [32].

Ne keressük most, hogy a soproni múzeumban ilyen volt-e a leltározás? Csodabogarakat bizonyára ennek a leltárában is találánk — sőt Soprontól nyugatra is — annak ellenére, hogy Sopronban Paur Iván [33] hatása és irányítása alatt olyan kutatókör alakult, amely gondos ásatási felvételeivel kora

színvonalát meghaladta. A munkaközösség tagjai: Sötér Ágoston, Stornó Ferenc és a közülük később kinőtt Bella Ferenc voltak [34].

Bella Lajosnak és a munkaközösségnek is sok nehézséggel kellett megküzdeni, bár előtte is voltak érdemes úttörők. Ő már tisztultabb felfogással láthatta a múzeum feladatát, s mindenekelőtt a tudományhoz való viszonyát. Lassan alakult ki ez a felfogás, de a századforduló után, ha még nem is lett általános, de lassan-lassan terjedni kezdett.

Ez a felfogás követelte:

A nagy vidéki központokban otthona legyen a tudománynak és művészetnek, legyen múzeum, amely a történelmi, a képző- és iparművészeti emlékeket összegyűjtse; a múzeum ne csak őrizze a régi idők tárgyait, hanem tanításával és berendezésével a tömegek művelődését emelje. Fejlessze a nagy sokaság ismeretét, művelődési vágyát és ízlését [35].

A múzeum kettős célja, hogy az ismereteket fejlessze és népszerűsítse. Működése a tudós és a tanító munkájának feleljen meg. Amelyik múzeum ettől a céltól eltér, az csak raktár, amelyből múzeumot szoktak csinálni. Nem öncélú intézmény, anyagát azért a haszonért gyűjtik, amely belőlük megfelelő kezelés mellett kisugárzik.

Ha óvatosan is, de már hangot talál az a felfogás, hogy minden gyűjtött kincs a közönségé, s éppen ezért úgy és ott kell elhelyezni, ahogy és ahol mennél több hasznot hoz a tudománynak és a nevelésnek.

És a mai — anyagi áldozatoktól sem visszariadó — múzeumpolitikára kell gondolni, amikor a múzeumügy terén egész forradalmi elgondolást szó szerint idézünk:

„Ma még megvan a múzeumok teljes szabadsága, csaknem egyesek kényére kedvére kiszolgáltatta; el fog következni az idő, amikor a közgyűjtemények is egységes eszme szerint szervezkednek, ki-ki elvállalja a maga feladatát, annak megfelelően rendezkedik be, olyan tanultságot és rátermettséget keres tisztviselőiben is. Csak egységes és egymást kiegészítő program mellett állhat be az egymás ösztönzése, az igazi haladás. Csak akkor lesz a múzeum a műveltség előmozdítója, a szabad tanítás leghatalmasabb intézménye. Akkor szórja szét tanulságait, akkor tárja fel gyönyörködtető alkotásait, s vezeti a gazdag és örömteljes élet felé hazája fiait, akiknek filléreiből táplálkozik tulajdonképpen maga is” [36].

Ezt a felfogást ismerte és haladó gondolkozásával magáénak vallotta Bella Lajos is. Ezt bizonyítja a soproni múzeum új épületbe költöztetésének és berendezésének előkészítése és kivitelezése [37].

De ezt bizonyítják a Főfelügyelőség rendezte szakok szerint váltakozó, rendszerint kéthetes, múzeumi tanfolyamokon tartott előadásai, amelyekkel hovatovább a vidéki múzeumok kezelőinek tanítómestere lett, nevelve azokat a múzeumvezetőket, akiknek jelentős része igen komoly szolgálatokat tett a maga és gyűjteménye nehéz viszonyai között is a múzeumügynek; mert ne felejtjük el, hogy azt a közönyt, azt a nemtörődömséget, sokszor rosszindulatot, de legalábbis megnemértést, amelyet — a legenyhébb esetben nem egészen tökéletesnek tartott — múzeumőrök törhetetlen energiája, pénzért házalása, pókhálós padlásokon bujkálása, pénz hiányában elszenvedett megaláztatása tudta csak a közösség érdekében ellensúlyozni; pedig legtöbb helyen

még a Hampel [38], a Pulszky [39] és az Archeológiai Értesítő addig megjelent kötetei sem állottak rendelkezésre. A fővárosban, vagy Kolozsvárt rendezett tanfolyamok hallgatósága két hétig akár forgathatta is a szakkönyveket, s aztán haza mehetett álmodni arról, milyen jó volna ha megszerezhetné, hogy akkor legyen kéznél, amikor egy hirtelenjében előkerült lelet meghatározásánál szüksége volna reá. De e nélkül is dolgozott, lelkesen, s most már irányítást is kapott, egyik-másik felügyelőtől, örülve a párkoronányi államsegély megérkezésének.

Ezek nélkül a férfiak nélkül most kezdhettük volna el a vidéki múzeumügy alaplerakását. Hogy ez nem így van, abban igen nagy érdeme van Bella Lajos tanításának is, aki tudását, tapasztalatai eredményét mindig önzetlenül osztotta meg nálánál fiatalabbakkal [40].

Sok névtelen tanítványa közül ki kell emelnünk a Bella születésének 100. évében elköltözött Hillebrand Jenőt, akinek mindenütt elismert munkásságát nem lehet feladatunk ismertetni [41]. Legyen szabad itt csak azt megjegyezni, hogy az első lépéseket, még soproni diák korában a Bella Lajos vezetésével tette meg, hogy később a maga nagy tudásával komoly és elismert tényezője legyen az egyetemes régészeti tudománynak; Bella irányító tanításait azonban akkor sem tagadta meg, sőt több alkalommal is együtt dolgozott vele.

Hogy az előbb vázolt múzeumi gondolatokból kevés valósult meg, azt felesleges azok előtt hangsúlyozni, akik a mai múzeumügy új irányú fejlődését jól ismerik, s akik ebből is láthatják, hogy a múzeumok köztulajdonba vételével, milyen rég várt módon kezdték meg a legnehezebb kérdések megoldását.

De nézzük, mit jelentett Bella Lajos a magyar és a egyetemes régészettudomány terén.

Hoernesről írja ugyan, de saját magára ismerhetünk benne:

„Fejlődésének fokozatai tökéletesen vágnak tudományunk kialakulásának menetével. Gyermekkorunkban a klasszikus archeológia ült trónon, férfikorunk küszöbén a prehistoria kapott szárnyra és életünk delén a paleolithikum tudománya állott talpra sziklaszilárdan. [42]”

Húsz évvel halála előtt még úgy látja: „napszámosok sokan voltunk, akik halomra hordtuk a tömérdek anyagot, pallérok is akadtak, akik garmadába szedték az anyagot, de híjával voltunk a mestereknek, kik biztos kézzel megrajzolták volna az emelendő épület megingathatatlan terveit. Csak körvonalakban dolgoztunk, és dolgozunk még ma is. [43]”

Volt — részben még később is — igazság ebben a megállapításban, de jelentékeny részében meg kell cáfolni magára Bella Lajosra vonatkoztatva.

Az ősrégészeti kutatás hat korszakából, amely a természettudományi, művészettörténeti, művelődéstörténeti, települési, őstörténelmi és az utóbbtól elválaszthatatlanul, társadalomtudományi irányát mondhatja magáénak, Bella Lajos, a Ranke és Hoernes nyomdokain járva a művelődéstörténeti kutatásnak a híve, de már ásóval a kezében keresi az emlékeket; nemcsak időrendi osztályozásra törekszik, hanem gondosan figyelve az embert és életkörülményeit igyekszik megismerni. A földet vallatja, hogy a felvetődő kérdésekre hiteles feleletet kapjon.

Az ember, nemcsak az őskor fejlettebb szakaszában érdekelte, de az őskorban is. Ezért látja úgy, hogy a geológia és az archeológia együttműködésétől várhatjuk a diluviális ember összes életviszonyainak megismerését [44].

Történeti iskolázottsága hozta magával, hogy a régészet minden ága iránt érdeklődött, de talán éppen ez — és a történelmi események megítélésénél, nagy olvasottságával, igen gyakran tapasztalt szubjektivitás, részrehajlás — terelte az őskor felé, sokunkkal együtt. Ezért mondja egy helyen: „A régi múlt néma és mégis beszédes tanúinak összessége ez. Szolgálatkész híradói az iratlan időknek, amelyekben sem rokon-, sem ellenszenv, sem indulat, sem szenvedély, sem semmiféle elfogultság meg nem nyilatkozik, hogy ítéletünkre befolyást gyakoroljon, mint azt a történelmi idők emlékei körül úton-útfélen tapasztaljuk. Nem szolgálván sem egyének, sem törzsök, sem népek neveivel a régmúlt korok és időszakok embereinek, csak általános kultúrállapotáról nyújtanak tájékoztatást, mely elénkbe tárja mind e korok emberei életviszonyainak és életmódjának hűségese képét.

A felszínes szemlélő e képek sorozatában alig talál valamely számbamenő különbséget, de az alapos kutató fürkésző szeme nyomról nyomra követi a változásokat, amelyek a szerszámok anyagában, alakjában és díszítésében jelentkeznek és haladásról vagy hanyatlásról tesznek tanúságot. [45]”

Széles körű munkásságából bennünket legjobban az ősrégészeti vonatkozások érdekelnek, amelyek nemcsak hozzánk, hanem hozzá is legközelebb állottak. Egyik-másik dolgozatának anyaga — ásatási beszámoló lévén — több kort is érint. Vannak olyan munkái is, amelyekben elméleti vonatkozású megállapítások is erősen szóhoz jutnak. Legyen elég e tekintetben kritikáit említeni, amelyekben bátran mondja ki a véleményét, szaktekintélyekkel szemben is.

Ilyen az az ismertetése, amelyet Hoernes általánosan elterjedt könyvének magyar vonatkozásaival kapcsolatban [46] elmondott; jelentős részében azokra a megfigyelésekre, tapasztalatokra támaszkodva, amelyeket saját ásatásai alkalmával szerzett. Ilyen Wosinszky akadémiai székfoglalójáról írott bírálata, amelyben a mészbetétes edényekkel kapcsolatban mondja el a maga véleményét [47]. Ilyen az az irodalmunkban szokatlan részletes ismertetés, amelyben Miske Kálmán bronzkori kronológiai kísérletéről ír véleményt [48].

Hogy a bronzkori kronológiai kérdések egyébként is érdekelték, azt a bírálata mutatja, amely — hazai régészetünkben általánosnak éppen nem mondható módon — Montelius az északi bronzkor legrégibb szakaszainak kronológiájával foglalkozik [49]. Ilyen a Széchenyi Béla: „Kőkori leletek a Fertő-tava medrében” c. tanulmányáról írt bírálata [50]. Az itt talált baltáról szóló dolgozat sok félreértésre adott alkalmat s megjelenésétől kezdve állandóan visszatért kísértetni az a gondolat, hogy a Fertő-tóban éppen úgy mint az alpesi tavakban, cölöppéptmények voltak. Ezt a kérdést is Bella Lajos tisztázta nemcsak azzal, hogy ismételtelen is bejárta a Fertő szárazon levő területeit, hanem azzal is, hogy kimutatta: Széchenyi sehol nem mondta, hogy a Fertőben cölöppéptmények lettek volna. Ez a megállapítás tudományos körökben ezt a kérdést le is vette a napirendről.

Hogy a századforduló utáni második évtizedben milyen nagy érdeklődéssel fordult őskőkorkutatásunk felé, és a szak művelői közt mennyire megbecsülték,

azt fentebb már láttuk [51]. Egészítsük ki még azzal, hogy a lösz leletekre is ő irányította a figyelmet [52]. Hogy nem hiába, azt e téren végzett újabb kutatásaink mindegyre jobban igazolják. Hol vagyunk már a húsz évvel ezelőtt többször is hangoztatott gondolatától, amely úgy vélte, az utolsó barlangásatás után már nem lesz dolga a magyar őskor kutatóknak.

Érdekelte a sokáig visszatérő hiatus kérdése is. Ezzel kapcsolatban hallatta, hogy Magyarország földje kiválóan hivatott arra, hogy a paleo- és neolithikum közti átmenet kérdését tisztázza [53]. Nem látott semmi kényszerítő okot arra, hogy a magdaleni kor lakossága kénytelen lett volna itthagyni ezt a földet, amelyen évezredek óta lakott. A korszak végén a klimatikus viszonyok kedvezőbbé váltak és bár a barlangi medve kiveszett, a mammut és a rén északra vándorolt, de annál inkább elszaporodtak a szarvasok és őzek falkái, meg a bölények csordái, a halak és vízimadarak sokaságáról nem is szólva. Élet volt bőven, az ember tehát itt továbbra is megmaradhatott, ezért kell hozzákezdeni a diluviális képződmények kutatásához. — Olyan program ez, amely máig sem vesztett semmit időszerűségéből.

Az újkőkor nemcsak sok egyéb irányú közleményében, kritikáiban tűnik fel. Egyik-másik jelentésében szinte az egész őskor képe elénk tárul egy-egy szűkebb területen.

Hogy nemcsak a tárgy, de az azt készítő ember is érdekelt, kitűnik egyik rövid dolgozatából [54]. És mindez alig valamivel a századforduló után, mintegy előre mutatva a kutatás követelte utat, de visszamutatva néhány, a millennium táján megjelent munka szellemére is.

Az aldunai leletekről írt dolgozata [55] ezeket az általánosan ismert idoloikat a neolithikumba helyezte. Tudjuk, hogy a bronzkor későbbi szakaszába tartoznak. Messze vidék anyagához nyúlt ezzel a dolgozatával, éppen úgy, mint amikor a Trencsén megyei régészeti kutatásokról [56] számolt be. Nem az ő hibája volt, hogy ezt az idegenben végzendő munkát — minta ásatásként — a Főfelügyelőség rábizta. Bár kétségtelen, hogy a trencsénai ásatások avatatlanok helyett a legjobb kezekbe kerültek, de a Főfelügyelőség sokkal hasznosabb szolgálatot tett volna ősrégészetünk ügyének, ha Sopron-környéki kutatásait támogatta volna, amelyek sokkal többet jelentettek a tudomány számára.

A Sopron-környéki kutatásoknak már 1888 óta híre volt, sőt Paur Iván [57] ásatásai révén — amelyekben Bella is részt vett — már előbb is ismerték. A Várhegyen (Purgstall) talált erődített őskori telep, mai napig is Közép-Európa egyik legnagyobb koravaskori emléke, amelyet a külföldi körök is figyelemmel kísértek. Köszönheti ezt annak, hogy Bella Lajosnak az Archeológiai Értesítőben megjelent közléseit O. Müller a MAG-ban nem csak több ízben ismertette, de maga vagy Bellával közösen is írt róla [58], Bella pedig a bécsi Wissenschaftliches Club ülésein is beszámolt.

A munka, amelyet később Márton Lajos vele együtt folytatott [59], a halomsírok feltárásával jelentős, s megfigyelésében, anyagkezelésében múzeumi szempontból is pontos és kifogástalan volt. Ezt akkor tudtuk meg igazán, amikor az alakos urnák [60] ismertetése során, a leltári napló megbízható adatait is feldolgozták.

Hogy koravaskori kultúránkban mit jelentett az itt előkerült, túlzás nélkül művészinek mondható leletanyag azt mindennél jobban mutatja az, hogy

a külföldön megjelent nagyobb kézikönyvek többször is közlik az eszmei kapcsolatainkban is felismert ábrázolásokat [61]. Nagy sikerrel jártak a koravaskori Varis-hegyi [62] és balfi [63] majd a petőházi [64] és babóti [65] ásatások. Az utóbbi a késő-középkorból is szolgáltatott adatokat.

A késővaskor településének kérdésével is foglalkozott egyik késői dolgozatában [66], amikor az emlékek elterjedéséről készített térképéhez írt megjegyzéseiben, a leletek pillanatnyi megoszlása alapján idő előtti véleményt mondott, amelyet nem is egy egész esztendő múlva már meg is döntöttek az újabb kutatások.

Erdeklődése nem állt meg az íratlan történelem utolsó szakaszánál [67]. Sopronban a történész a római provinciális élet előkerült emlékeit is figyelemmel kísérte, s kisebb-nagyob közlésekben be is számolt róluk. Nincs ezekben olyan tervszerűség, mint a purgstalli ásatásokban, de jelentős adalékok a város múltjáról [68]. Sáncok, apróleletek, borostyán tárgyak, sírkövek, feliratos kövek, szarkofágok, sírok leírásával gazdagította a századforduló előtti és utáni egy-egy évtizedben az íratlan múlttól annyira idegen kor ismeretét.

Néhány népvándorlás- [69] és honfoglaláskori [70] lelet közlése egészíti ki Sopron környéki munkásságának kora színvonalán álló gazdag irodalmát.

Élete vége felé még két nagy sikere volt. Az egyik a bodrogkeresztúri temető [71] feltárása. Ez döntötte el azt a vitát, amelyet az 1876. évi kongresszuson Pulszky [72] vetett fel, a rézkort illetően. Bella Lajos ugyan nem foglalt határozottan állást a rézkor kérdésében. Aeneolith-kori temetőről beszél még a beszámoló címében is, de elismeri, hogy ez a név azt az időszakot jelenti, amikor szerszámanyagul a kövön kívül a réz is járta. Az önálló rézkor egyik legfontosabb — már Pulszky várta — bizonyítékát éppen ez a temető szolgáltatta először.

A másik, a tápiószentmártoni szkíta aranyszarvas előkerülése, amelyet ő mutatott be a régészeti társulat közgyűlésén [73]. Előadásával és közlésével [74] egyik legfontosabb szkíta-kori lelőhelyünkre, a Tápió vidékére irányította a figyelmet. Azt már nem érte meg, hogy ennek a két korszaknak újabb tömegesen jelentkező emlékei napfényre kerüljenek.

Erről a két lelőhelyről G. Wilkével együtt címszókat is írt az Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte megfelelő köteteiben [75].

Fentebb volt már szó arról, mennyire hiányát érezte annak a mesternek, aki biztos kézzel megrajzolja az emelendő épület megingathatatlan terveit. Úgy látszik, ezt további munkatervnek, talán ennél is többnek, tartozásnak érezte. Ezt akarta törleszteni akkor, amikor Hillebrand Jenővel együtt megírta Az őskor embere és kultúrája c. munkáját. A milleneum óta [76] nem volt már összefoglaló munka, amely a magyarországi kutatások eredményeit egészbe foglalta volna, akár a szakemberek, akár a nagyközönség számára. Ez a munka lett volna hivatva ezt a hiányt pótolni. A könyv első részében Hillebrand Jenő rajzolt kora színvonalán álló képet az őskor emberéről. Bella a nagyobb rész megírására vállalkozott, sajnos nem azzal a sikerrel, amelyet széles körű tapasztalatai megengedtek volna, és főleg nem azzal az eredménnyel, amely a hazai anyag ismeretében várható lett volna. Munkájában beleévedt a tipologizálás ingoványába és ha van is törekvés az őskori település és az emberi élet megrajzolására, az csak általános, nagy vonásokban sikerült.

Legnagyobb érdeme, hogy újra ráterelte a figyelmet erre a tudomány-szakra, s még ennél is nagyobb, hogy érezve azt, hogy magyar szaknyelvünk még mindig kiforratlan, igyekezett kifejezéseinket magyarabbá tenni. Némi esetben azonban túlzásokba ment. Becsületes törekvése nem hozta meg a valóban szükséges eredményt.

Ez a szándéka nemcsak ebben a munkájában érvényesült. Keresetlen egyszerűséggel megírt közleményeiben is — kisebb tanulmányaiban — lépten-nyomon találkozunk ilyen irányú újító szándékával, amit ma már csak az első megtett lépésnek tekinthetünk.

Közleményei mentesek a merev formáktól. Könnyen érthetők, közvetlenek, olyanok, mint amilyen ő maga volt, aki nemcsak a saját maga munkáját becsülte, de a másokénak jogtalan bírálgatását sem hagyta szó nélkül. A nagy jelentőségű Bella-barlangi koponya megtalálása után a következőket írta: „igen csodálatos, hogy akad nálunk ember, aki sem a leletkörülményeket nem ismeri, sem a koponyát meg nem nézte és mégis, szerinte tréfás (?) megjegyzéssel, le akarja rontani komoly szakemberek tényeken alapuló nézetét.” Legyen ez az idézett mondat is egy azok közül a megszívlelendő dolgok közül, amiket tőle tanulhatunk [77].

Bella Lajosra emlékezve, az ő nyomdokain haladva, én is az embert akarom látni, múzeumi és tudományos munkáin keresztül, amely hozzá és hozzánk legközelebb volt és van. Hogy mennyire sikerült ezt elérnem, nem tudom. Munka közben megelevenedett előttem tisztas öreg alakja, amelyben törhetetlen munkakedv és soká tartó munkabírás élt.

Élt addig, amíg lassan-lassan elmaradozott az 1930-ban hivatalosan elhagyott múzeumból. 1937. július 8-án úgy halt meg Sződligeten, hogy haláláról munkatársai és a Tudományos Akadémia, amelynek székét soha el nem foglalt levelező tagja volt, csak akkor értesültek, amikor a tikkasztó nyár már elhervasztotta sírján a kegyelet koszorúit.

Ezek pótlására fontam ezt a koszorút a neki kedves múzeumügy változatos, tarka növényeiből, virágaiból. Beletartozik ezekbe a tövis és a virág egyaránt, mint az élet minden megnyilvánulásába. Harminc év távlatából harmónikus egységbe olvad ez a tarkaság, s talán — ha apránként mindnyájan elkopunk, akik közelebbről vagy távolabbról ismertük — még egy időre hozzájárul ahhoz, hogy — az embert és munkáját a maga korában értékelve — Bella Lajos emlékét a magyar múzeumok és a régészeti tudomány dolgozói kegyelettel őrizzék.

Banner János

JEGYZETEK

- [1] A szalagdíszes edények kultúrája Magyarországon. — *Die Bandkeramik in Ungarn*. AH. V—VI. (1929) 12—16.
- [2] A Bükk-kultúra elterjedése Magyarországon. Rég. Füz. II. 2. (1958) 1—50. I—XXXIII. tábla, térkép. *Die Verbreitung der Bükker Kultur in Ungarn*. 51—53. A jegyzetekben van a teljes bibliográfia.
- [3] Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910 évi állapotáról. Budapest, 1911. 197.
- [4] Die wichtigsten Resultate vor — und frühgeschichtlicher Forschung in Ungarn. PZ. 4 (1912) 178. (Elterjed: Borsod, Abaúj, Torna, Gömör, Szepes, Liptó, Zemplén vármegyékben.)
- [5] *A Herman Ottó-barlang holocénkori régiségei. — Alluvialzeitliche Funde aus der Herman Ottó Höhle*. BK. 4. (1916) 18.
- [6] L. 9. j.
- [7] Hillebrand J.—Bella L.: *Az őskor embere és kultúrája*. Budapest, 1921. 129.
- [8] *A bodrogkeresztúri aeneolitikori temető*. MRTÉ. 1 (1920—1926) 7—18.
- [9] *Das aeneolithische Gräberfeld bei Bodrogkeresztúr*. Uo. 213—214.
- [10] M. Hoernes—O. Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst*. Wien, 1925. 250. — L. Domonkos—L. Franz, *Zur Bükker-Kultur*. WPZ 1925. 84—96. — J. Eisner, *Slovensko v praveku*. Bratislava. 1933. 18. — V. Krčka, *Vytvarný prejav Slovenského praveku*. Turc. Sv. Martin 1942. 9. — B. Novotný, *Slovensko v mladšej dobe kamenej*. Bratislava, 1958. 18. — J. Filip, *Pravěke Československo*. Praha, 1948. 126—127. — J. Neustupný, *Pravek Československo*. Praha, 1960. 103. — V. G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford 1929. 60—63. stb. — M. Garasanin, *Die Theiss-Kultur im Jugoslawischen Banat*. BRGK. 1943—1950. 127, 130—131. — VI. Milošević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel — und Südosteuropas*. Berlin, 1949. 91—93. stb.
- [11] *Újabb hazai barlangkutatások*. AÉ. 32 (1912) 257—265. — *A magyar barlangkutatás az 1916. évben. — Die ungarische Höhlenforschung im Jahre 1916.* — BK. 5 (1917) 1—3., 55—57. — *A magyar barlangkutatás az 1917. évben. — Die ungarische Höhlenforschung im Jahre 1917.* BK. 6 (1918) 1—5., 53—56.
- [12] L. 5. j.
- [13] Alelnök 1913. febr. 20. Elnök 1917. jan. 15. *Elnöki megnyitó. — Eröffnungsrede des Präsidenten.* — BK. 7. (1919) 1—5., 37—38. — *Elnöki megnyitó. — Eröffnungsrede des Präsidenten.* — BK. 8 (1921) 30—31., 54—55.
- [14] *A Legény- és Leánybarlang régészeti méltatása. — Über die archäologischen Resultate der Ausgrabungen in der Legény- und Leányhöhle.* — BK. 1 (1913) 170., 201.
- [15] *Próbaásatás a Rabló-barlangban.* (Krassószörény m.) — *Probegrabung in der Rablóbarlang.* — BK. 5 (1917) 111—114., 133—134.
- [16] Uo. 1 (1913) 83.
- [17] Életről I.: Lauringer Ernő, Bella Lajos (1850—1937) SSz. 1937. 81—86. — T (ompa) F (erenc). Bella Lajos. AÉ. 50 (1937) 174. (1937. június 14-én az Akadémia II. osztálya ülésén a régészet úttörői közt — még életben lévén — nem emlékezhetett róla. Az emlékbeszéd Majláth Béláról, Zichy Jenőről, Platz Bonifácra, Szendrey Jánosra, Téglás Gáborra, Réthy Lászlóról és Nagy Gézaról szól. Nyomtatásban sem jelent meg. A kéziratnak is csak ceruzával írt eredeti fogalmazványa maradt meg. Ezért említem itt, mint tudománytörténetünk egyik jelentős adalékát. Bella L. az egyetlen régész, akit már öreg korában választott lev. tagjává az Akadémia. Székfoglaló előadást — hajlott kora miatt — nem tartott.) — Banner János: Bella Lajos emlékezete. Elhangzott Pécsen, 1950. december 11-én a Régészeti Társulat és a Néprajzi Társaság vándorgyűlésén. Kézirat. — N(ováki) Gy(ula), Bella Lajos emlékmű Sopronban, AÉ. 85 (1958) 195. Az emlékmű képével. L. még Gulyás: Magyar írók élete és művei. II. 959. Szakfolyóiratokban vagy önálló-

- an megjelent régészeti munkásságának bibliográfiáját a jegyzetekben kurzív szedéssel közöljük. Hírlapi cikkeit itt nem vesszük figyelembe.
- [18] Kora színvonalán álló ásatásaival, pontos megfigyeléseivel, sokszor messze vezető fantáziájával.
- [19] 1870—1937 közt.
- [20] A Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatából 1930. július 1-én vált meg.
- [21] 1876. Nem véletlen, hogy a soproni főreáliskola régiségtára is ebben az évben keletkezett. (Magyar Minerva V. 1915. 548.)
- [22] 1696. Uo. 310.
- [23] 1796. Szilády Zoltán, Az első magyar múzeum. — Lukinics Imre, Nagyenyedi album. Budapest, 1928. 214.
- [24] Hampel J., Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie. Budapest, 1876.
- [25] Jászberény, 1913. — L. Banner J., A Lehel-kürt szolgálatában. Szolnok, 1966.
- [26] A múlt század negyvenes éveiből, a Nemzeti Múzeum serdülő korából is van ilyen adatunk. Legyen szabad a Széchényi könyvtár kéziratárában őrzött „Haán Lajos békéscsabai evangélikus pap naplója” c. 1868-ban írni kezdett visszaemlékezéseiből idéznem: „Maga a Nemzeti Múzeum — írja — egy ódon, sötét földszinti házban volt elhelyezve, amely a mostani múzeum helyén állott, s amelyet a nemzetnek, úgy hiszem, herceg Batthyányi primás ajándékozott. Alacsony ablakain, melyek kidudorodott vasráccsal voltak ellátva, nagyon kényelmesen be lehetett nézni a szobákba. A tárgyak, amennyire tudom, ott szobában voltak elhelyezve, még pedig háromban a régészet, kettőben pedig a természeti tárgyak, a kitömött madarak és emlősök. A múzeumnak tágas udvara volt, s ennek egyik szögletében egy földszinti házikó, amelyben nagybátyám lakott (Petényi Salamon), egyedüli lakója a múzeumnak. A múzeum hetenként kétszer volt nyitva, de akkor is ritkán volt látogatója. A tárgyakat a publikumnak mindig egy famulus magyarázta, valami kicsapott, többnyire részeges, vörösréz orrú, mindig jókedvű Cservenka nevű hajdani íródeák, ki a tárgyakat sorba kezébe véve mutogatta a bámuló közönségnek, közbe-közbe durva viccekkel fűszerezve magyarázatát. A tárgyak részint asztalokon, részint festetlen deszkapolcokon voltak elhelyezve, kivéve a pénzgyűjteményt, mely üveg alatt tartatott. Nagyon csekély gyűjtemény volt ez még akkor (1840—43), most bármely vidéki múzeum versenyezhetne vele.”
- [27] Pest, 1866. I. 134. II. 150. A tervezett III. rész, Ipolyi munkája, nem jelent meg.
- [28] Vidéki múzeumok elrendezéséről. AÉ. r. f. 1 (1869) 227—230.
- [29] A szabolcs-megyei múzeum. AÉ. r. f. 5 (1871) 53—59., 77—86., 109—114., 147—150.
- [30] Mihalik József, Hogyan vásároltak és leltároztak a régi múzeumisták? MKÉrt. 8 (1914) 66. — Tápay Szabó Gabriella, A 150 éves Múzeum története a kéziratok naplóiban. FA. 6 (1954) 180—194. Csak a N. M. különös bejegyzéseiről szól.
- [31] A Békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve 9 (1882—83) 184.
- [32] 1883.
- [33] Bella L., *Paur Iván*. Sopron 1889. 76. p. Hampel J., Emlékbeszéd Paur Iván lev. tagról. Budapest, 1890. 27. p.
- [34] Márton Lajos, A magyar ősrégészeti kutatás múltja. Magyar Szemle. 1931. XI. 268. A soproni régészeti múzeumról már Römer is írt (A. E. r. f.) 2 (1869) 293. (Valószínű, hogy a történeti és művészeti egyet. múzeumáról van szó. Ezt vette át az egyet. feloszlása után (1881) a városi múzeum. A vármegyei múzeumot Paur Iván alapította (1886). Az 1897-ben egyesült két múzeumot a Sopronmegyei Régészeti Társulat kezelte. 1912. óta volt önálló épülete. (Magyar Minerva, V (1915) 543. Bella társulati és múzeumi vonatkozású néhány közleménye a SRTE-ben: *Visszapillantás* (1891. 3—12.), *A sopron-*

- megyei múzeum néhány érdekesebb tárgya (1891. 45—50); ill. SRTJ-ben: *Titikári jelentés* (1893. 3—20., és 1898. 7—11). *Régiségünk érdekében* (1898. 12—14) jelent meg. Volt olyan is, amely magángyűjteményt ismertetett: *Ngs. Szabó Károly kir. tanácsos és tanfelügyelő úrnak gyűjteménye* (uo. 1898. 27—31.). A társulatról az *AE.* 29 (1909) 181—186. lapján is írt: *Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város régészeti társulatáról. Sopron város fekvése és neve* c. tanulmánya önállóan is megjelent. Sopron, 1894. 221.
- [35] *MKErt.* 1 (1907) 65—66.
- [36] *Uo.* 2 (1908) 157—160.
- [37] 1912.
- [38] A bronzkor emlékei Magyarhonban, I—III. Bp., 1886—1896. stb.
- [39] Magyarország archeológiája. I—II. Bp., 1897.
- [40] Márton L. i. m. 269.
- [41] Vértess L., Hillebrand Jenő. *AE.* 82 (1955) 91.
- [42] Hoernes Móríc dr. (1852—1917) *BK.* V (1917) 94—98. Idézet 93. — *Dr. Móríc Hoernes.* *Uo.* 121—124. — L. még: *AE.* 37 (1917) 210—213.
- [43] *Uo.* 93.
- [44] *Uo.* 96.
- [45] *BK.* 6 (1918) 1—2.
- [46] *Urgeschichte der bildenden Kunst in, Europa von den Anfängen bis um 500 v. Chr.* 2. kiad. *AE.* 3 (1916) 252—256.
- [47] *Az őskor mészletetes díszítésű agyagművészete.* *AE.* 25 (1905) 436—438.
- [48] *Versuch eines chronologischen Systems der Ungarländischen Bronzezeit.* *AJA.* 36 (1916) 253—269. *AE.* 37 (1917) 229—243.
- [49] *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien.* *AE.* 22 (1902) 160—174.
- [50] *Voltak-e a Fertőbén őskori czölöppépitmények?* *AE.* 13 (1893) 97—104. — Kritikai készségének bemutatására csak itt hivatkozunk négy bírálatára. *D. K. Classer, Die Völker Europas zur jüngeren Steinzeit. Ihre Herkunft und Zusammensetzung.* Stuttgart, 1912. *AE.* 33 (1913) 265—268; *H. Schmidt, Neuerwerbungen der vorgeschichtlichen Abteilung der Königlichen Museen zu Berlin.* *AE.* 33 (1913) 448—452., *H. Prinz, Der Dolchstab im alten Babylon.* *PZ.* 1912. — *H. Schmidt, Zum Altbabylonischen Dolchstab.* *PZ.* 1912. — *AE.* 34 (1914) 49—52.
- [51] *L.* 11—16. j.
- [52] *BK.* 7 (1919) 4.
- [53] Hillebrand—Bella L. i. m. 99. és kisebb cikkeiben szétszórta.
- [54] *Adatok a neolitikori kőszerszámok mesterségéhez.* *AE.* 27 (1907) 71—73.
- [55] *Aldunai leletek.* *AE.* 18 (1898) 103—104. — L. még: *Plasztika az ősidőkben.* *A Gyűjtő,* 1912. 115—119.
- [56] *Régészeti kutatások Trencsén megyében.* *MKErt.* 8 (1914) 52—54.
- [57] A soproni „Bécsi domb” vaskori temetője. *AE.* 6 (1886) 97—114.
- [58] A Sopron melletti Purgstall préhistorikus földvára és sírhalmáról. *AE.* 8 (1888) 354—360. Feltűnő, hogy az első, az ásátás vezetését Szombathy Józsefnek és Ottó Müllernek is a valóságnál nagyobb szerepet tulajdonító, és Bella közlésében helyesbített (1. 360) cikket Récsy Viktor (*AE.* 8 (1888) 147—149) írta, illetéktelenül megelőzni akarván az ásátó beszámolóját. A Jankovich Miklós (*TGy* 1828. 1. 29—31.) és Kubinyi Ferenc (*Sas,* 1833. 105—138.) esete ismétlődött itt meg, de nem utoljára. *Újabb soproni őseletekről* *AE.* 9 (1889) 357—366. (Mindkettőről 1. O. Müller *MAG* 1891 (96), ill. 1892 (76—77). — *Soproni leletekről.* *AE.* 10 (1890) 71—75. — *Über prähistorische Funde aus der Umgebung von Ödenburg.* *MAG* 10 (1890) (81). — *Néhány soproni leletről.* *AE.* 11 (1891) 57—61. — *A Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője.* *AE.* 11 (1891) 313—320. — *Soproni régiségek.* Soproni főrealisk. *Ért.* 1891—92. 23—31. — *Újabb purgstalli leletek.* *AE.* 12 (1892) 221—227. — *Soproni ásátások.* *AE.* 12 (1892) 320—326. — *Két purgstalli edény.* *AE.* 13 (1893) 26—28. — *Ausgrabungen auf dem Burgstall bei Ödenburg.* *MAG.* 1894. 59—62. — *A fe-*

- ketevárosi Purgstall. SRTS. 1898. 3—7. — L. Bella—O. Müller, *Frühhistorische Funde in der Umgebung von Ödenburg, in Ungarn*. MAG. 1891. 166—192.
- [59] Márton Lajos: Jelentése a soproni ásatásról. MNM. 1906. 165—170.
- [60] Gallus Sándor. A soproni Burgstall alakos urnái. — Die figural verzierte Urnen vom Soproner Burgstall. AH. XIII. (1935).
- [61] Uo. 52—53.
- [62] A varishegyi urnáról. AÉ. II. (1891) 167—170., 256—257.
- [63] A balfi lelet. AÉ. 30 (1910) 39—43.
- [64] Petőházi leletekről. AÉ. 12 (1892) 346—347. SRTJ. 1892. 27.
- [65] Babóti lelet. AÉ. 14 (1894) 346—347.
- [66] A vaskor II. időszakának magyarországi telepei. Föld és Ember. 1927. 53—55.
- [67] Sopron az íratlan időkben. SCF. 1925. 37—44.
- [68] Három római emlékkő. AÉ. 8 (1888) 233—235. — Római sírok a soproni Deák-téren. AÉ. 11 (1891) 287—288. — Római sírkő. AÉ. 12 (1892) 445. — Sopron-megyei leletekről. AÉ. 14 (1894) 74—76. — Diceus pohara. AÉ. 14 (1894) 392—394. — Római feliratoskő. AÉ. 15 (1895) 96. — Újabb feliratos kövek Sopronból. AÉ. 15 (1895) 324—326. — Római borostyánkő leletek Sopronban. AÉ. 15 (1895) 392—400. — Scarbantia sánca. AÉ. 16 (1896) 233—236. — Római leletekről Sopronban. AÉ. 16 (1896) 255—259. — A balfi római-kori forrásról. AÉ. 20 (1900) 164—166. — Három római feliratos kőről. AÉ. 21 (1901) 66—69. — Kismartoni leletekről. AÉ. 23 (1903) 280—281. — Római régiségekről. AÉ. 25 (1905) 286—288. — Római feliratos kőről. AÉ. 25 (1905) 418—419. — Római leletekről Sopronban. AÉ. 31 (1911) 271—275., 365—369. — Római feliratos kőről Sopronban. AÉ. 33 (1913) 56—57. — Torzrajzos római párkány téglá. MKÉrt. 8 (1914) 63—64. — Az 1891. évi kutatások. SRTÉ. 1891. 59—74. — Római feliratos kő. SRTJ. 1898. 17—18.
- [69] Csornai leletek. AÉ. 14 (1894) 131—135.
- [70] Titkári jelentés. SRTJ. 1893. 3—20. Újabb csornai leletekről. AÉ. 15 (1895) 253—56. — Neuere Funde in Csorna. Ethn. Mitt. aus Ungarn. 4 (1895) 212—214.
- [71] I. 5. j.
- [72] L'âge du cuivre in Hongrie. Compte Rendu. Budapest, 1877. I. 220—227., 234—236.
- [73] 1924. február 16-án. Ekkor választotta a társulat tiszteletbeli tagjává, amelynek hosszú idő óta fáradhatatlan előadója volt.
- [74] A tápiószentmártoni skytha aranyszarvas. RTÉ. 2 (1925—26) 157—159. Der skytische Goldhirsch von Tápiószentmárton. Uo. 278—279. Le cerf d'or de Tápió. Arethus. 1925. 140.
- [75] ERV. II. 48—49. Uo. XIII. 129. — Tőlük származik Ásotthalom (I. 240), Czófalva (II. 339), Haschendorf (V., 132), Kovácsshalom (VII. 57), Láposhalom (VII. 233—34), Munkács (VIII. 333), Ottaka (IX. 318—19), Szalacska (XIII. 160—161). címszó is, de Wilkétől tudom, hogy az Ungarn címszóhoz is sok adatot kapott Bellától.
- [76] Pulszky F., Magyarország Archeológiája. I—II. Budapest, 1897.
- [77] AÉ. 32 (1912) 358.